

O'ZBEK TILIDA AYOLLARGA MUROJAAT QILISH O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ziyadullayeva Mohira Tagayevna,

Samarqand davlat iqtisodiyot va servis instituti,

“Tillar” kafedrası, ingliz tili o‘qituvchisi

+998976152196, ziyadullayeva854@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilida ayollarga murojaat qilishning o‘ziga xos tomonlarining ayrim jihatlari ochib berilgan. Kishilarning o‘zaro aloqaga kirishuvida erkaklar va ayollar nutqi ajratilar ekan, bu ham erkak yoki ayolning jamiyatdagi ijtimoiy rolga bog‘liq holda yuzaga keladi. Kundalik hayotda o‘zaro muloqot jarayonida belgilangan rolning bir xil tarzda muntazam davom etishi ayol yoki erkakning nutqiga, uning xulqiga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa ularning fikr ifodalashda qanday nutqiy taktikani qo‘llashlari, qanday til birliklari vositasida o‘z kommunikativ maqsadlariga erishishiga ta‘sir qiladi. Bu holat, ayniqsa, erkaklar va ayollar murojaatida yaqqol aks etib turadi.

Kalit so‘zlar: “ovsin”, “dugonajon”, “egachi”, “begim”, “xonim”, “hazrat begim”, “oliy nasab begim”, “*Xolamullo*”, “*hazrat momo*”, “-im”, onajon, Xonim, singlim.

Kishilarning o‘zaro aloqaga kirishuvida erkaklar va ayollar nutqi ajratilar ekan, bu ham erkak yoki ayolning jamiyatdagi ijtimoiy rolga bog‘liq holda yuzaga keladi. Kundalik hayotda o‘zaro muloqot jarayonida belgilangan rolning bir xil tarzda muntazam davom etishi ayol yoki erkakning nutqiga, uning xulqiga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa ularning fikr ifodalashda qanday nutqiy taktikani qo‘llashlari, qanday til birliklari vositasida o‘z kommunikativ maqsadlariga erishishiga ta‘sir qiladi. Bu holat, ayniqsa, erkaklar va ayollar murojaatida yaqqol aks etib turadi.

Ayollar va erkaklar muloqot madaniyati o‘ziga xos xususiyatga ega. Ular nutqining farqli xususiyatlari borasida tilshunoslikda bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo‘lib, ayrim xalqlarda ayollar nutqi alohida tadqiqot sifatida maydonga kelgan. Bunday farqlanish muhim ahamiyat kasb etib, muloqot madaniyatida muhim o‘rin tutadi. O‘zbek tilshunosligida keyingi yillardagi

tadqiqotlarda bu haqida yoritib o'tilgan. Jumladan, S.Mo'minov¹, Sh.Iskandarovalarning² ilmiy tadqiqotlarida buni ko'rish mumkin. Muloqotning jins jihatidan xoslanishi muhim ahamiyat kasb etib, sotsiolingvistikaning o'rganish muammolaridan biri sanaladi. Murojaat shakllarini jins jihatidan tahlil qilganda, erkak va ayol kishilarning nutqida qo'llaniladigan murojaat shakllari hamda erkak va ayol kishiga nisbatan qo'llaniladigan murojaat shakllari tarzida tahlil qilish lozim.

Tarixiy davrda, tarixiy romanlarda ham erkak va ayollar nutqining o'ziga xos farqli holatlarini ko'rish mumkin. Bu farqli holatlar murojaat shakllarida ham o'z ifodasini topgan. Murojaatning eng xarakterli xususiyatlaridan biri ularda so'zlovchi va tinglovchining jinsi yaqqol namoyon bo'ladi. Buni oddiy muloqot madaniyatimizda ham uchratish mumkin. "Ayollar nutqida "ovsin", "dugonajon", "egachi", shuningdek turmush o'rtoqlariga qarata "dadasi" murojaat shakllari mavjud". Tarixiy asar leksikasida, asosan, oliy tabaqadagi ayollarga nisbatan "begim", "xonim", "hazrat begim", "oliy nasab begim" kabi murojaat shakllari qo'llangan. "Egachi" murojaat shaklini Sh. Iskandarova ayollarga xos bo'lgan murojaat shakli deb qaraydi. Ya'ni ayol adresant muloqoti jarayonida qo'llanadi.

O'zbek tilida murojaat shakllari milliy an'ana, madaniyat va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, ayollarga murojaat qilishda tilshunoslik, madaniyatshunoslik va etik mezonlar muhim rol o'ynaydi. Murojaat shakllari ayol kishining yoshi, ijtimoiy mavqei, oilaviy holati, suhbat konteksti (rasmii yoki norasmii) kabi omillarga bog'liq holda turlicha ko'rinishda bo'ladi.

"Xolamullo", "hazrat momo" murojaat birliklari Samarqand va uning atrofidagi viloyatlar shevasida yoshi katta ayol tinglovchiga nisbatan qo'llanilgan. "Momo" qarindoshlik termini ko'proq Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida keksa yoshdagi ayol adresatlarga nisbatan ishlatiladi. Murojaat shakllarining yosh jihatdan ijtimoiy xoslanishi o'zbek muloqot madaniyatining asosini tashkil qiladi, chunki boshqa millatlardan farqli o'laroq, o'zbeklar milliy mentalitetida shunday hurmat kategoriyalari bor-ki, ular kommunikantlarning yoshini yaqqol namoyon qiladi. Bunday holatni nutqiy etiketlarning barchasida kuzatish mumkin³.

Ayollar nutqida kuchli ta'sirchanlik, emotsional-baholovchi leksik birliklarning ko'pligi xos bo'lsa, erkaklar nutqi uchun kasbiy atamalarining ko'pligi, ta'sirchan vositalarning juda kamligi, voqea-hodisalarga sovuq munosabatda bo'lish va fikr ifodalashda o'ziga xos dag'allik mavjud bo'ladi. Umuman, ayollarda salbiy, erkaklarda esa ijobiy his-tuyg'ularni ochiqdan ochiq ifodalash o'zbek tilida kamdan kam kuzatiladi.

Nutq qaratilgan shaxsga nisbatan emotsional munosabatning kuchli ifodalanishi o'zbek

¹ Mo'minov.S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: filol. fan. dok. ... diss., – Toshkent. 2020.

² Iskandarova.Sh. O'zbek nutq odatining muloqot shakllari: filol. fan. nom. ... diss. – Toshkent. 1993.

³ Iskandarova. Sh. O'zbek nutq odatining muloqot shakllari: fil. fan. nom. ... diss. avtoref. – Toshkent. – B. 19.

ayollarida nutqida kuzatiladi:

O'zinning ulginam, suyanchiqqinam, derdi shunday paytlari onasi uni erkalab- dunyoda yashab yuribman-da, mening mehribonginam. (N.Eshonqul. "Urush odamlari")

Yuqoridagi matnda qo'llanilgan *ulginam, suyanchiqqinam, erkalab, dunyoda yashab yuribman-da, mening mehribonginam* kabi leksik, morfologik va sintaktik birliklar erkalash, yupatish kabi ma'nolarni ifodalagan va mazmun ekspressivligini, emotsionalligini ta'minlashga xizmat qilgan. Bu birliklarning shevaga xos variantda berilishi til shaxsi namoyon bo'lishida muhim komponentlardan hisoblanadi.

O'zbek tilida ayollar nutqida *-im* egalik qo'shimchasining erkalash ma'nosini ifodalanishida faolligi seziladi. O'zbek tilida o'zlik olmoshining *o'zinning qo'zichog'im, o'zinning toychog'im, o'zinning asalim* kabi birinchi shaxs birlikdagi ko'rinishi ishtirokidagi erkalash ma'nosini ifodalovchi ayrim leksik birliklar, yuklamalar, his-hayajonni ifoda etuvchi til birliklari, takrorlash, metafora kabi stilistik vositalar, asosan, ayollar nutqida fikrning ta'sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishi seziladi. Buni quyidagi misol orqali tushuntirishga harakat qilamiz.

Xalq dostonlaridan — "Alpomish"

Murojaat shakli: **"Barchinoyim", "Begim", "Ko'nglimning malig'i"**

"Barchinoyim, seni bir ko'rmasam, yuragim orziqadi."(Alpomish)

Bu epik asarda qahramon o'z suyukli ayoliga **"Barchinoyim"** deb murojaat qiladi. **"-im"** qo'shimchasi bilan yaqinlik, mehr va ehtirom ifodalanmoqda.

B.Alimova "Badiiy matnda lisoniy shaxs namoyon bo'lishining sotsiopragmatik talqini" nomli maqolasida o'zbek tilida: *-im* affiksi bilan qo'llanadigan murojaatlar statistikasini tasniflab o'tgan: "asalim - 32 %, jonim - 30 %, shakarim - 10 %, shirinim - 8 %, novvotim - 8 %, qolgan 12 foizi boshqa so'zlar, so'z birikmalari va frazeologik birliklardir"⁴.

Erkaklar va ayollar nutqida uchraydigan murojaat shakllari semantikasi turdagi xillari mavjud. Ular nutqida qo'llaniluvchi so'zlar ham ijobiy, ham salbiy bo'yoqda bo'lishi mumkin. Erkaklar nutqida ko'proq qo'pol, so'kish, dag'al so'zlar bilan murojaat ifoda etilsa, ayollar nutqida kuchli emotsiyaga berilish, his-tuyg'u va kechinmalar orqali ifodalsh, qarg'ish so'zlar qo'llash kabi holatlar ko'p uchraydi.

Ayollar nutqida uchraydigan murojaatlar:

Hurmat ifodalovchi murojaatlar. O'zbek jamiyatida ayol kishiga murojaat qilishda, avvalo, hurmat, ehtirom, iltifot, yumshoqlik va odob me'yorlari asosiy mezon sifatida qabul

⁴Alimova B. Badiiy matnda lisoniy shaxs namoyon bo'lishining sotsiopragmatik talqini. Mag. ak. diss. ... – Samarqand, 2014. – B. 61.

qilinadi. Ayollarga murojaat qilishda odatda hurmat ifodalovchi birliklardan foydalaniladi. Quyidagi murojaat shakllari bunga misol bo'la oladi:

Opa, opa-jon, opa-singil – yoshi katta bo'lgan yoki hurmat qilinadigan ayollarga nisbatan ishlatiladi.

Ayajon, onajon – ona yoki katta yoshdagi ayollarga nisbatan iltifot va hurmat bilan aytiladi.

Xonim – rasmiy yoki odobli norasmiy suhbatlarda ayollarga nisbatan ishlatiladigan adabiy, hozirgi kunda keng tarqalgan murojaat shakli.

Singlim – yoshi kichik yoki o'zidan kichikroq bo'lgan ayol kishiga nisbatan samimiylik va mehr ifodasi.

Har bir murojaat o'z kontekstida yo yosh, yo mavqe, yo qarindoshlik asosida tanlangan bo'lib, bu holat o'zbek tilining madaniy qatlamini ochib beradi. O'zbek tilida ayollarga murojaat qilish faqat til hodisasi emas, balki madaniy, axloqiy va estetik qadriyatlar tizimi bilan bog'liq. Tilshunoslik nuqtai nazaridan ayollarga murojaat shakllarining shakllanishida tarixiy an'analar, ijtimoiy mavqe, yosh, qarindoshlik darajasi, madaniy etiket me'yorlari muhim omillar hisoblanadi. Ushbu murojaatlar o'zbek xalqining ayol zotiga bo'lgan hurmatini, uning ijtimoiy hayotdagi beqiyos o'rini ifodalaydi.

Adabiyotlar:

1. Alimova B. Badiiy matnda lisoniy shaxs namoyon bo'lishining sotsiopragmatik talqini. Mag. ak. diss. ... – Samarqand, 2014. – B. 61.
2. Iskandarova.Sh. O'zbek nutq odatining muloqot shakllari: filol. fan. nom. ... diss. – Toshkent. 1993.
3. Mo'minov.S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: filol. fan. dok. ... diss., – Toshkent. 2020.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: ЎзМЭ, 2006. -12-том. –Б. 108.
5. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. –Т.: Шарқ, 2001. –Б. 71.